

Magdalena Żabowska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Parenteza

Parenteza to struktura językowa wypowiedzeniowa włączona do zdania, może mieć postać wyrazu, kilku wyrazów lub zdania; niepowiązana zależnością składniową z wyrażeniem głównym, pozostaje z nim w relacji kookurencji. Funkcja parentezy polega na komentowaniu aktualnie tworzonego tekstu, jest zjawiskiem mownym; między parentezą a metatekstem zachodzi relacja krzyżowania. Parentetyczność może być dystynktywną właściwością zarówno poszczególnych wyrażeń językowych, jak i całych klas. Wyróżnia się wyrażenia inherentnie parentetyczne oraz użyte parentetycznie. Wypowiedzenie z parentezą może być ujmowane bądź jako produkt językowy (por. składniowe teorie parentezy), bądź jako realizacja aktu mówienia (por. funkcjonalne teorie parentezy).

1. Składniowe teorie parentezy

Ze względu na budowę zdania i rodzaj związku między parentezą a pozostałą częścią zdania w opisie struktur parentetycznych stosuje się terminy: zdanie wtrącone (Krasnowolski 1897), wypowiedzenie zestawione, parenteza, uwaga nawiasowa (Klemensiewicz 1951, 1953), tekst prowadzący i tekst naddany (Górny 1962), wypowiedź wtrącona (Jodłowski 1976), wypowiedź główna i wyrażenie parentetyczne (Grochowski 1983), wyrażenie parentetyczne i wyrażenie główne (Moroz 2010).

1.1. Parenteza w składni tradycyjnej

W tradycyjnych opisach składniowych zwraca się uwagę na niejasny status gramatyczny struktur parentetycznych: ze względu na brak zależności formalnych z pozostałymi składnikami zdania parenteza nie należy do ścisłej struktury zdania, ponadto ciągi parentetyczne stanowią zbiór niejednorodny pod względem formy i funkcji. Przyjmuje się, że parenteza w odróżnieniu od apozycji, w terminologii Krasnowolskiego (1897) dopowiedzeń, nie jest strukturą przynależną zdaniom pojedynczym, z kolei od przytoczenia różni się tym, że wprowadza do tekstu głównego tekst tego samego nadawcy. Wypowiedzenia wtrącone – w odróżnieniu

od wypowiedzeń nawiasowych wyznaczających ubocznie jakiś szczegół należący do treści zdania – dotyczą czyjegos sądu lub osobistej postawy mówiącego wobec treści wypowiedzi (Krasnowolski 1897; Jodłowski 1976).

Brak związku składniowego między parentezą a elementami zdania podstawowego w ramach tego samego wypowiedzenia był opisywany jako związek logiczny (Krasnowolski 1897), skojarzeniowy związek myślowy (Klemensiewicz 1953), uboczna, drugoplanowa opinia lub postawa mówiącego wobec treści wypowiedzenia (Jodłowski 1976), redundantny komentarz o funkcji modalnej (Wróbel 1975).

Funkcja parentezy (wypowiedzenia wtrąconego) polega na ustosunkowaniu się nadawcy względem prawdziwości treści zdania (Krasnowolski 1897); dodaniu do tekstu uwagi wypływającej ze stanowiska refleksyjnego względem treści zdania (Klemensiewicz 1953), ustosunkowaniu się autora do tekstu (Górny 1962). Wojciech Górny (1962) odróżnia tworzenie tekstu od tekstu jako produktu językowego; związek między tekstem prowadzącym a tekstem komentującym opisuje odpowiednio jako związek skojarzeniowy vs. związek semantyczno-treściowy i formalny (styczność tekstowa i łączność intonacyjna).

Wyróżniane typy wyrażen parentetycznych, zarówno formalno-gramatyczne, jak i semantyczne, nie są wyczerpujące (por. np. Klemensiewicz 1951; Bąba, Mikołajczak 1973; Markarski 1971; Marcjanik 1978, zob. Grochowski 1983).

1.2. Parenteza w składni strukturalnej

W składni strukturalnej przyjmuje się, że parenteza jest niesamodzielna wypowiedzeniowo, stanowi w zdaniu składnik nieobligatoryjny i niedeterminowany, zarazem determinuje istnienie struktury podstawowej (wymaga obligatoryjnie wyrażenia głównego) (Moroz 2010, por. też Górny 1962). Może być ciągiem o dowolnym stopniu złożoności (zdaniem, konstrukcją składniową, składnikami konstrukcji składniowej). Typ związku między strukturą parentetyczną a wypowiedzeniem głównym (WG) charakteryzuje się za pomocą relacji kookurencji (por. Wąjszczuk 2005); ze względu na typ wyrażenia, z którym wyrażenie parentetyczne (WP) wchodzi w relację, wyróżnia się kookurencję wypowiedzeniową i składnikową, przy czym typ relacji nie zależy od miejsca parentezy w zdaniu, ale od „sposobu operowania przez WP na strukturze WG” (Moroz 2010). Pod względem budowy wyrażenia parentetyczne stanowią różnorodne strukturalnie ciągi; projekt klasyfikacji strukturalnej parentez ze składnikiem czasownikowym przedstawił Andrzej Moroz (2010).

W składni strukturalnej parenteza z czasownikiem jest opisywana jako efekt transformacji zdania wyjściowego. W modelu Jurija Apresjana (2012 [1986]) konstrukcja parentetyczna jest kompensacyjnym zjawiskiem składniowym, pozwalającym na niewypełnienie obligatoryjnej walencji leksemu. W składni zależności Igora Mel'čuka, w zdaniu z czasownikiem użytym parentetycznie relacja zależnościowa między czasownikiem a tzw. uzupełnieniem zdaniowym jest odwrócona, por. $V \leftarrow \text{synt} - P$ (Iordanskaja, Mel'čuk 2011). W składni dystrybucyjnej czasownikowe struktury parentetyczne uznaje się za jednostki operacyjne, tj. wyrażenia będące wynikiem przekształcenia parentetyzującego realizowanego na wyjściowej strukturze nieparentetycznej; typy transformacji parentetyzujących przedstawił Moroz (2010).

2. Funkcjonalne ujęcia parentezy

W teoriach funkcjonalnych parenteza jest ujmowana jako realizacja aktu mówienia. Ze względu na tę właściwość akcentuje się rolę parentezy w strukturze tematyczno-rematycznej wypowiedzenia, komentujący charakter struktur parentetycznych, a także ich operowanie na poziomie makroskładni. Jako pierwszy w kategoriach funkcjonalnych, a nie formalno-syntaktycznych, ujmował parentezę Górny, postulował on przeniesienie wypowiedzeń ze stawionych ze składni (w ramach której stanowią zjawisko pograniczne i marginalizowane) do nauki o budowie tekstu (Górny 1962).

2.1. Parenteza jako komentarz do treści zdania

Z punktu widzenia roli wyrażen w strukturze tematyczno-rematycznej (STR) → STRUKTURA TEMATYCZNO-REMATYCZNA wypowiedzenia parentezę uznaje się za strukturę językową operującą na STR. Stanowi ona osobną „taśmę dyskursu”, komentującą treści sądów; wyrażenia parentetyczne przeważnie pełnią funkcję dictów tematycznych, niekiedy zaś – rematów (Bogusławski 1977). Na „dwutekstowość” wypowiedzi z parentezą jako dygresją, ujawniającą istnienie nadawcy tekstu głównego zwracał uwagę Maciej Grochowski (1984). Struktury parentetyczne reprezentują poziom wypowiedzenia (realizacji języka), należą do „gramatyki” wypowiedzenia, czyli składni pragmatycznej (makroskładni). Są nieredukowalne do schematów składniowych zależnościowych, odzwierciedlają nie relacje zachodzące w świecie, ale ustanawiane przez mówiącego, mają do spełnienia swoją rolę wyłącznie w momencie mówienia (Żabowska 2017).

W ujęciu funkcjonalnym parenteza nie jest składnikiem redukowalnym, przeciwnie, stanowi istotny z punktu widzenia nadawcy komentarz do bieżącej wypowiedzi. Jako akt działania mówiącego na strukturze aktualnego wypowiedzenia sama nie podlega negacji. Różne czasowniki parentetyczne, niezależnie od ich formy gramatycznej, realizują zawsze czas terażniejszy aktualny, por. *Była, dodam, bardzo ładna.*, *Była, dodajmy, bardzo ładna.* Parenteza musi także wyrażać stwierdzenie pozytywne, por. **Maria, ukrywam, podoba mi się.*

2.2. Parenteza a metatekstowość

Na metatekstowość jako definicyjną właściwość parentezy wskazywał M. Grochowski (1983, 1984, 1986), por. proponowany schemat eksplikacji wypowiedzi z parentezą: ‘Mówiąc to, że S_1P_1 , mówię również o S_1P_1 (lub o czymś, co jest częścią S_1P_1) to, że S_2P_2 ’, odzwierciedlający tezę, że parenteza jest rezultatem świadomego działania nadawcy, który w ten sposób ujawnia samego siebie, a także to, że mówi coś o aktualnie użytym wyrażeniu językowym (Grochowski 1983). Metatekstową interpretację parentezy przyjęli w swoich pracach Andrzej Moroz (2010), Marzena Stępień (2014), Krystyna Kleszczowa (2015). W późniejszej pracy Grochowski (2007) odrzucił metatekstowe ujęcie parentezy, m.in. ze względu na fakt, że ciągami wstawionymi parentetycznie do zdania mogą być także wyrażenia o referencji pozajęzykowej czy semantycznie puste (np. przerywniki); z drugiej strony, część wyrażen metatekstowych nie może samodzielnie konstituować parentezy. Wcześniej Anna Wierzbicka (1971) zwróciła uwagę na to, że niektórym „czasownikom nawiasowym” (*parenthetical verbs*)

można przypisać ramę metatekstową, por. np. *przyznaję, podkreślam, powtarzam*, podczas gdy inne nie mają charakteru metatekstowego (nie zawierają w strukturach semantycznych metapleonazmu „mówię”), por. np. *sądzę, mam nadzieję, obawiam się*. Między zakresami pojęć *parenteza* i *metatekst* zachodzi zatem relacja krzyżowania.

W odróżnieniu od wyrażen metatekstowych istotą parentezy nie jest komentowanie aktualnie używanych wyrażen, ale jest ona efektem działania mówiącego na bieżącej wypowiedzi. Metatekstowość jest właściwością narzędzi językowych (w rozumieniu Bogusławskiego 2008b), a parentetyczność – działań na tych narzędziach (należy do sfery realizacji języka); wyrażenia metatekstowe są leksykalnymi komentarzami na temat bieżącego mówienia, natomiast parenteza – strukturalnym wyznacznikiem aktualnego działania mownego nadawcy (Żabowska 2021).

2.3. Prozodia parentezy

Zenon Klemensiewicz (1953) uznaje intonację za wskaźnik składniowy wypowiedzenia zestawionego, a na obligatoryjność wykładników wymawianiowych parentezy wskazuje także Ewa Komorowska (2001). Przyjmuje się, że suprasegmentalnym wykładnikiem parentezy jest intonacja i pauzy (Grochowski 1986), parenteza na ogół nie jest akcentowana (Bogusławski 1977). Cechy prozodyczne wyrażen parentetycznych – takie jak niższy ton, brak akcentu, szybsze tempo, wydzielenie pauzami, brak możliwości kontrastowania eliminacyjnego – są skorelowane z pełnieniem przez nie w wypowiedzeniu funkcji dictów tematycznych (Bogusławski 1977). Szczegółowy opis prozodii parentezy przedstawiła M. Stępień (2014). Badania eksperymentalnych prozodii parentezy przeprowadził Juliusz Skorek (2017).

3. Wyrażenia parentetyczne

W ujęciu Jamesa Urmsona (1952) *parenthetical verbs* to czasowniki, które w 1. os. mogą być użyte w zdaniu parentetycznie (tylko niektóre z nich dopuszczają użycia wyłącznie parentetyczne, np. *conclude*). W odróżnieniu od czasowników deskryptywnych nie przyjmują one form czasu *present continuous*, a jedynie *present perfect*, nie charakteryzują bowiem stanu mentalnego mówiącego czy podejmowanych przez niego czynności mentalnych, ale wyrażają stosunek mówiącego do treści stwierdzenia (implikują gotowość jego uznania), por. *He is, I suppose, at home*. Czasownikami parentetycznymi są np. *know, believe, rejoice, regret, conclude, suppose, guess, deduce, infer, presume, assume, expect, admit, predict*. Urmson wskazuje także na istnienie przysłówków pełniących analogiczną funkcję, por. *luckily, happily, consequently, presumably, certainly, undoubtedly, probably, possibly*, a także na odpowiedniości zachodzące między tymi przysłówkami a czasownikami parentetycznymi, por. np. *unfortunately – I regret, consequently – I infer (deduce), certainly – I know*. Istotność wartości (formy i funkcji) 1. os. zbliża czasowniki parentetyczne do czasowników performatywnych → PERFORMATYW, w odróżnieniu jednak od performatywów wskazane właściwości czasowników parentetycznych dotyczą także pozostałych form paradygmatu (por. **I was believing*) (Urmson 1952).

Współcześnie odróżnia się wyrażenia inherentnie parentetyczne od użytych parentetycznie; przyjmuje się także, że parentetyczność może być właściwością poszczególnych jednostek

leksykalnych lub całych klas semantyczno-funkcjonalnych wyrażen. Ponadto parentetyczność może być rozpatrywana jako właściwość elementów systemu językowego bądź użycia wyrażen.

3.1. Parentetyczność jako właściwość elementów języka

Parentetyczność może być dystynktywną właściwością zarówno wyrażen językowych (leksykalnych i operacyjnych jednostek języka, tzw. „parentetycznych komentarzy metatekstowych” (Żabowska 2009), „parentetycznych jednostek języka” (Stępień 2014)), jak i całych klas. Z definicji parentetyczne są przerywniki (Śledź 2003; por. sygnały fatyczne, Ożóg 1990) i komentarze metatekstowe (Wajszczuk 2005). Operacyjne jednostki języka inherentnie parentetyczne mogą mieć charakter regularnych semantycznych lub asemantycznych przekształceń wyrażen językowych. Przykładem parentetycznej operacji semantycznej jest jednostka *[osobowa fraza czasownikowa, bez podmiotu oznaczająca wypowiedź lub działanie zmierzające do stworzenia wypowiedzi] : [imiesłów przysłówkowy współczesny]*, por. np. *podsumować [coś] → podsumowując, _* (Bogusławski, Danielewiczowa 2005: 347), a operacji asemantycznych – jednostki typu *[jednostka inherentnie parentetyczna] : Ø*, por. np. *jak _ , _ : Ø*, np. *jak się domyślam, _ → domyślam się, _ ; że _ , _ : Ø*, np. *że przypomnę, _ → przypomnę, _* (Stępień 2014: 130). Z kolei leksykalnymi jednostkami parentetycznymi są np. *_ , ba, _ ; _ , ot, _ ; _ , bagatela, _* (asyntagmatyki parentetyczne, zob. Grochowski 2004, 2006), *(tak), jak _ , _ ; jak _ , _* (Bogusławski 2008a), *według [kogo], _ ; zdaniem [kogo], _* (Stępień 2014); *[jakoś] mówiąc, _* (Stępień 2014; Kubicka 2017; Żabowska 2020). Stępień (2014) wyróżnia także inherentnie parentetyczne jednostki suprasegmentalne (prozodyczne), np. *(tak), jak _ , _*.

Możliwość tworzenia struktur parentetycznych nie jest cechą uniwersalną wyrażen quasi-synonimicznych, także w perspektywie ustalania ekwiwalencji międzyjęzykowej (zob. Iordanskaja, Mel’čuk 2011). Produkty różnych parentetycznych jednostek operacyjnych mogą przybierać taką samą formę, por. np. *On, przypuszczam, wyjechał.* vs. *On, obawiam się, wyjechał.* (zob. Iordanskaja, Mel’čuk 1990; Danielewiczowa 2002: 285–290), por. *On, obawiam się tego, wyjechał.* Ponadto leksykalne jednostki języka mogą mieć taki sam kształt jak produkty operacji parentetycznej, np. forma 2. os. tr. rozk., por. *powiedzmy, _* vs. *dodajmy / załóżmy, _*, np. *Przyjdę, powiedzmy, we wtorek.* vs. *Przyszedeł, dodajmy, nie sam.* (Wołk 2007), czy ciąg z formą imiesłowu na *-ąc* (por. *prawdę mówiąc, _* vs. *dosadnie / delikatnie / w skrócie mówiąc, _*).

3.2. Parentetyczność jako właściwość realizacji systemu i użycia języka

Wyrażenia użyte parentetycznie w wypowiedzeniu mogą stanowić efekt: 1. realizacji inherentnie parentetycznych jednostek operacyjnych, np. *podsumowując, dodajmy*; lub 2. użycia w postaci tzw. wtrącenia wyrażen językowych nienależących do klasy wyrażen inherentnie parentetycznych, np. *On, oczywiście, wyjechał.* Zakres wyrażen wyznaczany przez obydwa zbiory jest otwarty, przy czym klasę 1. tworzy przewidywalny zestaw wyrażen o wspólnych cechach semantyczno-funkcjonalnych, a typ 2. może reprezentować w zasadzie dowolne wyrażenie. W przypadku wyrażen językowych inherentnie parentetycznych opozycja ta neutralizuje się.

Tabela: Parentetyczność jako właściwość wyrażen językowych

parentetyczność jako cecha narzędzi językowych			parentetyczność jako cecha działań na narzędziach językowych		
klasy semantyczno-syntaktyczne	inherentnie parentetyczne jednostki języka		klasy semantyczno-funkcjonalne	różne wyrażenia językowe	
przerywniki, komentarze metatekstowe	leksykalne	operacyjne		realizacja jednostek systemu	użycie parentetyczne
		semantyczne	asemantyczne		
np. <i>prawda, tego, wiesz</i>	np. <i>bagatela, ba, ot, jak _ , _ ; [jakoś] mówiąc, _</i>	np. <i>osobowa fraza czasownikowa, bez podmiotu oznaczająca wypowiedź lub działanie zmierzające do stworzenia wypowiedzi</i> <hr/> <i>imiestów przysłówkowy współczesny_i</i>	np. <i>jak _ , _</i> <hr/> <i>∅</i>	np. <i>podsumowując, _</i>	np. <i>oczywiście, mąż Zosi, wczoraj</i>

4. Rola parentezy w procesach zmian językowych

Z punktu widzenia zmian językowych istnienie struktur parentetycznych należy wiązać z wykształcaniem się zdań złożonych. Z kolei w efekcie procesów leksykalizacji i gramatyzacji powstały nowe jednostki systemu oraz podklasy funkcjonalne wyrażen.

4.1. Autokomentująca parenteza w historii polszczyzny

W rozwoju języka istotne dla wykształcenia się struktur złożonych były struktury metainformacyjne, tzw. dopowiadające (por. *Lech i Czech, bracia; wąż, ryba śliska*) oraz autokomentujące uwagi wtrącone (np. *był, iż jako to sami dobrze wiecie, [...]*). „Potencjalna złożoność” struktur metainformacyjnych pozwala na ich interpretację jako zdań podrzędnych rozwijających lub jako wypowiedzeń funkcjonalnie współrzędnie złożonych (pełniących funkcję identyfikującą). Struktury metainformacyjne funkcjonują jako konstrukcje zestawione, niezależne formalnie od pozostałych części zdania; brak zależności formalnej wskazuje na zmianę jakiegoś parametru aktu komunikacji (nadawcy, odbiorcy, kodu itp.), co wykracza już poza strukturę wypowiedzenia prostego (Pisarkowa 1984: 136–137). Wtrącone w tok główny tekstu autokomentarze zawierające uwagę nawiasową wprowadzane były pierwotnie przez *jako(ż), ile* (od XVII wieku dodatkowo umieszczane w nawiasach, a z czasem w pauzach).

Różnią się one od wypowiedzeń zestawionych z tzw. formułą obecności (por. *świadczę, jakom przy tym był: kradł; świadczę, jakom widział, (że) kradł*) brakiem związków składniowych z tekstem głównym. Wykształcenie się struktury uwagi nawiasowej jest efektem kontaminacji zestawień zależnych i niezależnych. Wprowadzanie uwag nawiasowych jest nie tyle przejawem nieładu składniowego, ile dowodem dojrzałości składniowej języka, który dopuszcza swobodne stosowanie i rozszerzanie reguł składniowych (Pisarkowa 1984: 220–222).

4.2. Leksykalizacja i gramatykalizacja wyrażen parentetycznych

Użycia parentetyczne były podstawą dla wytworzenia się podklas wyrażen metakomentujących, głównie partykuł i komentarzy metatekstowych. Liczne podklasy partykuł (zob. SGPP) powstały przez zerowanie autoreferującej parentezy (Kleszczowa 2015). Pierwotne konstrukcje przysłówkowo-czasownikowe z czasownikiem w formie funkcjonalnie terażniejszej (t. os. cz. teraż. lub imiesłów na *-qc, -wszy, -wszy*), por. *powiadam po prostu, kładę za prawdę, wiem za pewne, na przykład biorąc, właśnie mówiąc, ku prawdzie rzekszysy*, w wyniku elizji redundantnej treści ‘mówię, że mówię’ przekształciły się w wyrażenia metatekstowe, por. *po prostu, zaprawdę, na przykład*. Przy czym, nie jest to proces uniwersalny – tylko określone typy semantyczne parentez dają określone podtypy semantyczne partykuł (Kleszczowa 2015: 47–55). Ze struktur pierwotnie parentetycznych wytworzyły się także komentarze metatekstowe, por. np. *prawdę mówiąc, nawiasem mówiąc; że [przypomnę], _; by [przypomnieć], _; jak [sądzę]* (por. też Weiss 2005). Efektem tekstowego (wypowiedzeniowego) mechanizmu parentezy są zarówno zleksykalizowane wyrażenia, jak i klasy funkcjonalne. W rozwoju diachronicznym m.in. ze zhierarchizowanych struktur składniowych z parentezą wytworzył się metatekst.

W perspektywie gramatykalizacji ujmuje się przejście wyrażen z poziomu przedmiotowego do wyrażen tzw. gramatycznych (funkcyjnych, w tym metatekstowych), por. np. tzw. przysłówki epistemiczne, np. *niewątpliwie, prawdopodobnie*; quasi-imiesłowy, np. *podsumowując, [jakoś] mówiąc*; wyrażenia „ekwiwalentne illokucyjnie”, np. *jak (sądzę, twierdząc), że (powiem, podsumuję)*; „celowe”, np. *by (podsumować)*; „przyczynowe”, np. *dla, gwoli (podsumowania, przypomnienia)*. Są one efektem zmian składniowo-funkcjonalnych i kategoryalnych wyrażen używanych parentetycznie.

W teorii gramatykalizacji zwraca się uwagę na to, że tzw. czasowniki słabe (fr. *verbes faibles*; epistemiczne, parentetyczne) mają tendencję do desemantyzacji i przekształcania się w wykładniki dyskursu (*discourse markers*), np. fr. *on dit que – on dit – dit-on* (Pop 2009), por. pol. *powiedzmy*. Bernd Heine (2013) wyrażenia parentetyczne jako należące do klasy wyrażen tetycznych (*theticals*) ujmuje w perspektywie kooptacji (*cooptation*) jako operacji spontanicznej, która nie prowadzi do zmiany językowej; w efekcie zmian diachronicznych tak używanych wyrażen powstają rozmaite wykładniki pragmatyczne (*pragmatic markers*), np. ang. *I mean, look, what else, indeed* → ZMIANA SEMANTYCZNA.

5. Parenteza jako właściwość tekstu

Poza właściwościami systemowymi struktur parentetycznych opisuje się także właściwości parentez ze względu na pełnione przez nie funkcje w tekście, np. funkcje stylistyczne w różnego typu tekstach, np. w prozie polskiej (Bąba, Mikołajczak 1973, 1975), w wypowiedziach

prasowych (Marcjanik 1978) czy w idiolektach (Ciołek 2008). Parenteza może także być wykładnikiem różnego typu funkcji tekstowych, np. wprowadzania eufemizmów (Dąbrowska 1991).

→ PERFORMATYW, SKŁADNIA, STRUKTURA TEMATYCZNO-REMATYCZNA, ZMIANA SEMANTYCZNA

Literatura

- Apresjan, J.D. 2012. „Informacja składniowa w słowniku jednojęzycznym”, tłum. A. Sobotka, i P. Sobotka. W *Z warsztatu leksykografa*, red. Z. Zaron. Warszawa: BEL Studio, 13–40.
- Bąba, S., i S. Mikołajczak. 1973. „Parenteza we współczesnej prozie polskiej (klasyfikacje i funkcje)”. *Studia Polonistyczne* 1: 7–31.
- Bąba, S., i S. Mikołajczak. 1975. „Funkcje stylistyczne parentezy w «Pamiętniku starego subiekta» w «Lalce» B. Prusa”. *Studia Polonistyczne* 2: 59–69.
- Bogusławski, A. 1977. *Problems of the Thematic-Rhematic Structure of Sentences*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Bogusławski, A. 2008a. „O pewnym wykładniku równoważności lokucyjnej”. W *Lexikalische Evidenzialitäts-Marker in slavischen Sprachen*, red. B. Wiemer, i V.A. Plungjan. Münch–Wien: Verlag Otto Sagner, 6–93.
- Bogusławski, A. 2008b. *Semantyka, pragmatyka: leksykografa głos demarkacyjny*. Warszawa: Wydawnictwo TAKT.
- Bogusławski, A., i M. Danielewiczowa. 2005. *Verba polona abscondita. Sonda słownikowa III*. Warszawa: Elma Books.
- Ciołek, A. 2008. „Funkcja wyrażen parentetycznych w listach C.K. Norwida”. *Język Polski* 2: 116–121.
- Danielewiczowa, M. 2002. *Wiedza i niewiedza. Studium polskich czasowników epistemicznych*. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- Dąbrowska, A. 1991. „Tekstowe sygnały wprowadzania eufemizmów”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 46: 105–109.
- Górny, W. 1962. „Zestawienie – czy tylko kategoria składniowa?”. *Pamiętnik Literacki* 53(1): 181–193.
- Grochowski, M. 1983. „Metatekstowa interpretacja parentezy”. W *Tekst i zdanie: zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska, i E. Janus. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 247–258.
- Grochowski, M. 1984. „Składnia wyrażen polipredykatywnych: zarys problematyki”. W *Gramatyka współczesnego języka polskiego: składnia*, red. Z. Topolińska. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 213–299.
- Grochowski, M. 1986. „Parenteza i metarečenica”. *Južnoslovenski Filolog* 42: 1–8.
- Grochowski, M. 2004. „Jednostki leksykalne o postaci «ba» jako komentarz metatekstowy”. *Poradnik Językowy* 2: 18–26.
- Grochowski, M. 2006. „Parentetyczne «ot» jako komentarz metatekstowy: wprowadzenie do opisu”. *LingVaria* 1(1): 49–56.
- Grochowski, M. 2007. „Partykuły, parenteza a wyrażenia metatekstowe”. *Z Polskich Studiów Slawistycznych* 11: 69–74.

- Grochowski, M., A. Kisiel, i M. Żabowska. 2014. *Słownik gniazdowy partykuł polskich*. Kraków: PAU.
- Heine, B. 2013. „On discourse markers: Grammaticalization, pragmaticalization, or something else?”. *Linguistics* 51(6): 1205–1247.
- Iordanskaja, L., i I. Mel’čuk. 1990. „Semantics of Two Emotion Verbs in Russian: BOJAT’SJA ‘to be afraid’ and NADEJAT’SJA ‘to hope’”. *Australian Journal of Linguistics* 10(2): 307–357.
- Iordanskaja, L., i I. Mel’čuk. 2011. „Illocutive Parenthetical Verbs in Russian”. W *Proceedings of the 5th International Conference on Meaning-Text Theory (Barcelona, September 8–9)*, red. I. Boguslavsky, i L. Wanner. Barcelona, 120–133.
- Jodłowski, S. 1976. *Podstawy polskiej składni*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kisiel, A. 2011. „Pauza a metatekst – uwagi wstępne”. *Prace Filologiczne* 60: 145–158.
- Kisiel, A., i M. Żabowska. 2011. „O zakresie klasy partykuł w «Słowniku gniazdowym partykuł polskich»”. *Polonica* 31: 113–132.
- Klemensiewicz, Z. 1951. „Problematyka składniowej interpretacji stylu”. *Pamiętnik Literacki* 42(1): 102–157.
- Klemensiewicz, Z. 1953. *Zarys składni polskiej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kleszczowa, K. 2015. *U źródeł polskich partykuł: derywacja funkcjonalna, przemiany, zaniki*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Komorowska, E. 2001. *Leksykalno-semantyczne wykładniki parentezy postpozycyjnej w języku polskim i rosyjskim*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe USz.
- Krasnowolski, A. 1897. *Systematyczna składnia języka polskiego*. Warszawa: Kasa Pomocy Naukowej im. Dr. Mianowskiego.
- Kubicka, E. 2017. „Jak mówimy, «jakoś mówiąc»? Formalne i semantyczne właściwości adverbialnych uzupełnień quasi-imiesłowowego «mówiąc»”. *LingVaria* 23: 99–113.
- Makarski, W. 1971. „O zestawieniu z parentezą”. *Roczniki Humanistyczne KUL-u* 19(1): 351–370.
- Marcjanik, M. 1978. „Wtrącenia nawiasowe we współczesnej prasie”. *Poradnik Językowy* 6: 261–268.
- Moroz, A. 2010. *Parenteza ze składnikiem czasownikowym we współczesnym języku polskim*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Ożóg, K. 1990. *Leksykon metatekstowy współczesnej polszczyzny mówionej. Wybrane zagadnienia*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Pisarkowa, K. 1984. *Historia składni języka polskiego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Pop, L. 2009. „Quelles informations se pragmatisent? Le cas des verbes plous au moins marqués”. *Revue roumaine de linguistique* 1–2: 161–172.
- Skorek, J. 2015. „Parenteza w dyskursie lingwistycznym wielosuprematycznych wypowiedzeń oznajmujących (badanie eksperymentalne)”. *Annales UMCS. Sectio FF* 33: 81–94.
- Stępień, M. 2014. *Wyrażenia parentetyczne w strukturze wypowiedzi: właściwości semantyczne, składniowe, prozodyczne*. Warszawa: BEL Studio.
- Śledź, A. 2003. „Przerywnik czy wykrzyknik? Analiza składniowa i semantyczna pewnych użyców słów uważanych za wulgarne”. *Poradnik Językowy* 9: 69–74.
- Urmson, J.O. 1952. „Parenthetical Verbs”. *Mind* 61(244): 480–496.
- Wajszczuk, J. 2005. *O metateksie*. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- Weiss, D. 2005. „Nowe przyimki o pochodzeniu imiesłowowym?”. W *Przysłówki i przyimki: studia ze składni i semantyki języka polskiego*, red. M. Grochowski. Toruń: Wydawnictwo UMK, 177–207.
- Wierzbicka, A. 1971. „Metatekst w tekście”. W *Opójności tekstu*, red. M.R. Mayenowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 105–121.

- Wołk, M. 2007. „Co mówimy, mówiąc «powiedzmy?»”. *Poradnik Językowy* 1: 5–19.
- Wróbel, H. 1975. *Składnia imiesłowów czynnych we współczesnej polszczyźnie*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Żabowska, M. 2009. „Wyrażenia metatekstowe w funkcji parentezy”. W *Język z różnych stron widziany*, red. M. Skarżyński, i A. Czelakowska. Kraków: Księgarnia Akademicka, 157–166.
- Żabowska, M. 2017. „Makroskładnia – wypowiedzeniowe struktury syntaktyczne”. *Linguistica Copernicana* 14: 71–87.
- Żabowska, M. 2020. „Szyk wyrażenia jako cecha dystynktywna w polu komentarzy metatekstowych: «[Adv] mówiąc, _ » vs. «mówiąc [Adv], _»”. *Poradnik Językowy* 9: 21–37.
- Żabowska, M. 2021. „Parenteza a metatekst”. *Poradnik Językowy* 9: 7–19.